

Största delen av de skyddade skyttegravsgrävorna lyckas sålunda Wallenberg slita ur pilkorsarnas klor. Det är emellertid just i sista minuten, ty de övriga föras till fots till Transdanubien för att slutligen överlämnas till tyskarna. Deras öde är beseglat.

Det lyckades den svenska humanitära aktionen att få vederbörande att acceptera fiktionen, att dessa skyddade arbetspliktiga släpptes ut eftersom de "kommenderats till legationen".

I slutet av oktober hade man redan kommit så långt, att den i Hotel Palace sittande KMOF (Rikskontrollbyrån för allmänna arbetstjänsten) var benägen att i kontrollsyfte komma till de platser, där de svenska skyddslingarna fullgjorde sin arbetsplikt. Till en början höllo de fast vid, att de arbetspliktiga skulle infinna sig till kontroll i Albrechtkasernen, men Wallenberg protesterade, eftersom han fruktade, att han inte skulle få dem tillbaka. Så kom det sig, att i början av november några officerare från KMOF uppenbarade sig i den humanitära avdelningens byggnad vid Tigrisgatan och kontrollerade de skyddade. Eftersom fyra fattades, som hade gått hem, anmälde sig helt enkelt fyra andra icke arbetspliktiga i deras ställe. Kontrollen förflöt alltså på detta lugna sätt i full ordning.

DE POLITISKT FÖRFÖLJDAS SKYDD

Wallenberg skyddade icke blott de arbetspliktiga, utan också dem, som förföljdes av politiska skäl. Före resan från Sverige hade han av Vilmos Böhm, vilken uppehöll sig som emigrant i Sverige, ombetts att ge Böhms socialdemokratiska kamrater skydd. Detta bekräftas också av att Wallenberg omedelbart efter sin ankomst till Budapest förhörde sig om och hjälpte den av Böhm anvisade fru Dezsö Biró, änka efter chefen för den socialdemokratiska tidningen Népszava. Genom henne kommo riksdagsmännen Jenő Friedmann och Miklós Kertész i intim kontakt med Wallenberg.

Några dagar efter ankomsten till Budapest kom Wallenberg den 15 juli till ingenjör Kálman Ráth på Damjanichgatan 7 i den källarlokal där dennes ortopediska affär var inrymd. Här träffade han Miklós Kertész, som vid detta tillfälle gav honom detaljerade informationer om det politiska och ekonomiska läget och fakta om judeförföljelserna. Wallenberg var mycket nedslagen och sade: "Man kan inte förneka det — ni befinner er alla i livsfara."

Vid två olika tillfällen träffades de i denna affär. Första gången var Jenő Friedmann i sällskap med Miklós Kertész, andra gången deltog fru

Serena Stern-Pollak i samtalet. Vid detta andra tillfälle överlämnade Kertész ett detaljerat memorandum från patronatets ledare, dr József Pásztor, till Wallenberg.

Wallenberg använde sedan — som vi redan tidigare nämnt — de uppgifter han här fick i sina rapporter, några gånger återopande Kertész namn.

Kertész bad att svenska legationen skulle ställa ut skyddspass för de socialdemokrater, som voro i fara. Han återopade, att även om de inte kunde uppvisa några ekonomiska förbindelser med Sverige, så bestod obestridligen ideologiska och politiska förbindelser mellan partiet och den socialdemokratiska svenska regeringen.

Efter förhandlingarnas slut inlämnade Kertész vid flera tillfällen inlagor i denna riktning, vilka Wallenberg också vidarebefordrade till svenska utrikesministeriet. Av försiktighetsskäl har emellertid Kertész namn tagits bort ur skrivelsen. Då han icke erhöll något svar, uppsökte dr Miklós Kertész tillsammans med dr Zsigmond Hegyi Danielsson, vilken emellertid ställde sig avvisande.

I detta hopplösa fall vände sig de båda herrarna åter till Wallenberg i ett förbittrat brev. Wallenberg svarade, att de inte skulle vara oroliga — om de väl råkade i livsfara, kunde de räkna med att få det räddande skyddspasset.

Den 17 oktober på eftermiddagen hade Wallenberg också 105 stycken korrekt utställda pass för socialistiska, politiskt förföljda. Det visade sig sedan, att Wallenberg alltsedan den 26 augusti haft ett tusental dylika i sitt privata kassaskåp, vilka skrivits ut med ledning av den lista, vilken Miklós Kertész i tre olika avdelningar hade lämnat in. (Wallenberg kunde vid denna tid inte fördela dem, eftersom han måste handla i överensstämmelse med Danielssons och det svenska utrikesdepartementets förordningar, och skyddspass enligt dessa kunde endast ges åt sådana, som kunde bekräfta att de hade svenska förbindelser.)

Med hjälp av János Katona, Budapests borgmästare efter befrielsen, ordnades det så, att 102 av skyddspassen inom två dagar kommo i rätta händer. Katona gånge sig liksom Kertész i källaren på Damjanichgatan verkstad men kunde såsom kristen lättare röra sig. Endas föfattarinnan Zseni Várnai, hennes man författaren Andor Peterdi och deras dotter Mária fingo inte sina. De befunno sig på obekant plats, och man kunde inte finna dem.

Miklós Kertész fastställde vid ett sammanträde i nationalförsamlingen (d. 3 oktober 1946) då Wallenberg hyllades, att de 102 skyddslingar, som den gången erhöillit skyddspass, undantagslöst voro i livet. De flesta lycka-

des undslippa den stora inryckningen till skyttegravsgrävning den 23 oktober och tack vare detta räddades ett väsentligt antal av det socialistiska partiets ledare. Gestapo hade tidigare släpat bort över 150 medlemmar av partiet och fackföreningarna.

VIKTIGA BESLUT TILL SKYDD FÖR DEN JUDISKA KVARLEVAN I UNGERN

Under Szálasiregeringens era verkade, som tidigare nämnts, legationssekreterare Wallenberg som svenska legationens representant och arbetade synnerligen hårt i de skyddades intresse. Genom Danielssons fullmakt hade den humanitära avdelningen nu fullkomlig självständighet. Detta framgår också därav, att avdelningen överste utrikesministeriet med noter — ja ofta inlämnades flera om dagen. Dessa verbalnoter, vilka lyckligtvis till största delen av en slump ha bevarats, ge en intressant bild av det kolossala arbete, vilket Wallenberg utförde inom ramen för räddningsaktionen under första hälften av november.

De tillåtna 4.500 skyddspassen hade vid denna tid överskridits till bortåt 8.000. Detta måste döljas för pilkorsmyndigheterna genom laborationer med diverse nummer, vilket skedde så skickligt, att respekten för de svenska skyddspassen bevarades in i det sista.

Det visade sig inom kort, att om Szálasiregeringen gav några lättnader för en av de neutrala legationernas skyddslingar gällde detta rent automatiskt också andra neutrala legationers skyddslingar. Därför stodo också de schweiziska och svenska legationernas humanitära avdelningars ledare konsul Lutz och legationssekreterare Wallenberg i intim förbindelse med varandra. Man skulle kunna säga, att det mest perfekta samspel förekom mellan dem och med de roller, som de fördelat mellan sig, kämpade de sig igenom de följande svåra tiderna tillsammans.

Framförallt gällde det att finna en generell lösning i judefrågan, om möjligt en sådan, som hindrade deportering. Detta lyckades dessvärre sällan, då det var fråga om icke skyddade judar i den till arbetstjänst förpliktande åldern.

På eftermiddagen den 31 oktober utlystes ett sammanträde i utrikesministeriet klockan 6. Förutom tjänstemän i utrikes- och inrikesministerierna var konsul Lutz från schweizisk och Wallenberg från svensk sida närvarande. Vidare anlände gendarmeriöverstelöjtnanten László Ferenczy, som hade hand om judeärendena. Man läste upp ett memorandum av den

27 oktober utgörande svaret på de noter, vari begärdes tillstånd till schweizisk och svensk emigration:

Promemoria.

För utvandring stå med svenska skyddsbrev försedda 4.500 judar och med invandringscertifikat för Palestina försedda 7.000 judar till vederbörande legationers förfogande.

Dessa judar komma att skiljas från övriga och koncentreras till Budapest eller dess omgivning tills avresan sker.

För detta ändamål ombedes vederbörande legationer att i tre exemplar lämna en lista med vederbörande personers namn och bostad till ungerska utrikesministeriet.

Utvandrarna få medtaga 80 kg bagage pr person — 30 kg handbagage och 50 kg som polletteringsgods. De ha rätt att medföra nödvändigt och deras sociala ställning motsvarande lösöre men icke mer än tre par skor pr person, 3 klänningar eller kostymer, motsvarande linne, filtar, livsmedel och andra begagnade föremål. Värdeföremål som guld, juveler, aktier o. s. v. få icke medföras och inte heller lyxföremål som pälsvaror, konstverk o. dyl.

Vi be vederbörande legationer, att de måtte företaga nödiga förberedelser för den judiska utvandringen. Tyska legationen i Budapest har redan ställt nödvändigt tyskt genomresetillstånd i utsikt. Legationerna bedjas vända sig till tyska legationen för att erhålla dessa genomresevisa.

Kungl. ungerska utrikesministeriet kommer att bevilja dessa judar utresetillstånd. De ifrågavarande judarna skola vara beredda att lämna Ungern den 15 november 1944. Ungerska regeringen hyser den förhoppningen, att svenska och schweiziska regeringarna intill denna tidpunkt skola erkänna den ungerska regeringen och ge dess representanter i Stockholm och Bern möjlighet att utöva sin verksamhet genom att hjälpa dem att taga legationsbyggnaderna i sin ägo.

Efter den 15 november ser sig ungerska regeringen med djupt beklagande nödsakad att behandla alla i Ungern befintliga judar utan åtskillnad. Budapest den 27 oktober 1944.

Ett protokoll upptogs vid detta sammanträde, enligt vilket de berörda legationerna tagit del av detta beslut.

Vi skola senare återkomma till detta ungerska regeringens medgivande, som i fortsättningen kom att förorsaka många bekymmer.

VILSEFÖRANDE RESEFÖRBEREDELSE

I första hälften av november inlämnade Wallenberg 20 noter till utrikesministeriet (288—307). Många med klagomål över svåra våldsgärningar. (288, 290, 293, 302, 306.)

Men Wallenberg nöjde sig inte bara med att klaga. Skyddslingsprotokollet var redan sedan länge i verksamhet. Det belägrade pr telefon de olika myndigheterna och pilkorspartiets central i de skyddades intresse. Dess utsända — särskilt modiga tjänstemän, bland vilka många offrade sina liv under försöken att rädda andra — trängde in i rövarnästena, där de bortsläpade höllos fångna. Här utfördes hjältedåd.

Wallenberg själv föregick med dödsföraktande exempel. Han uppträdde överallt, där han hade utsikt att rädda större grupper. I sin slitna regnrock och — efter vinterns inbrott — i sin blå vinterrock med sin typiska bredbrättade Eden-hatt på huvudet och alltid utan vapen mötte han de ständigt till tänderna beväpnade pilkorsarna. Handgranater, maskingevär och kulsprutepistoler hörde till deras vanliga utrustning.

Wallenberg var redan en mycket känd personlighet och han hade alltid framgång, ty hans uppträdande väckte respekt hos de värsta banditer. Vi komma sedan att med otaliga exempel bevisa detta. Tills vidare låta vi de inlämnade noterna tala.

Den 8 november vill han pröva den av pilkorsarna ständigt hävdade ståndpunkten, att de utländska skyddslingarna måste lämna landet. Denna dag inlämnas noten nr 298, vilken lyder:

"Kungliga Svenska Beskickningen tillåter sig att meddela, att ett första tåg med personer av judisk härstamning, som skola transporteras till Sverige, planeras till den 15 november 1944. Den 22 november ha vi för avsikt att skicka 300 personer. Från detta datum kommer varannan dag ett tåg av denna storleksordning att avgå.

Svenska regeringen har för avsikt att, om tekniska svårigheter skulle uppstå vid tiden för den planerade transporten i fråga om resan mellan Danmark och Tyskland samt Sverige och Tyskland, utverka av den schweiziska regeringen, att dessa personer tills vidare få plats i Schweiz och stanna där tills transportsvårigheterna ha övervunnits.

Legationen tillåter sig att uttala en önskan om, att det andra tåget ej skall sändas, förrän första transporten anlant till målet, så att de efterföljande transporter kunna organiseras i enlighet med de erfarenheter som gjorts.

Legationen tillåter sig fråga vilka formaliteter, som böra iakttagas i samband med avresan och framställer därför följande frågor:

Erfordras exportlicens för de matvaror, som skola medtagas för resan? Legationen har för avsikt att förse det första tåget med livsmedel för tre veckor.

Måste de avresande göra några som helst anmälningar till någon myndighet?

Budapest den 8 nov. 1944."

Provballongen sändes upp: frågan kom helt oväntat. Pil Korsarna hade dock inte någon som helst självständig rätt att bestämma i dylika frågor. Tyskarna voro inte benägna att ställa några tåg till judarnas förfogande. De voro på sin höjd böjda att ta emot dem "styckevis" i Hegyeshalom och sätta in dem i "arbetet". Tillfredsställande svar inkom alltså inte, men då man ånyo påskyndade skyddslingarnas avtransportering visade Wallenberg på denna not, och bad med överlägset lugn om "svar på våra frågor".

WALLENBERG BEFRIAR FÖRFÖLJDA I SYNAGOGAN

I noten nr 301 daterad den 12 november dyker åter bland otaliga andra ödeskamrater, Imre Vajda, den 81-årige skyttegravsgravaren upp, vilken Wallenberg söker sedan den 26 oktober. Det är alltså mera än två veckor sedan han första gången krävt, att man skulle spåra upp gamlingen. Wallenberg meddelar nu, att han erfarit, att man till fots drivit Vajda till Békásmegyér. Han befinner sig på ungerska yllefabrikens område tillsammans med andra skyttegravsgravare. Noten säger till sist:

"... just nu i skrivande stund få vi meddelandet att den gamle åter vandrat vidare och nu arbetar på Nemeskéri Kiss gård i Göd. Vi begära att han omedelbart skickas hem till Budapest."

Samma krav upprepas den 14 november. Något mera få vi inte läsa om den olycklige, men det är möjligt, att gamlingen figurerat i de papper, som kommit bort.

Just i denna not behandlar Wallenberg den stora förändring, som inträtt i de skyddades tillvaro:

"Den Kungl. Beskickningen har natten till den 10 november av det ungerska utrikesministeriet underrättats om, att överflyttningen till de s. k.

svenskhusen måste ske före den 15 november. Om detta icke händer, kommer i alla områden sådana åtgärder att vidtagas, som om överenskommelsen med Kungl. utrikesministeriet aldrig hade existerat: man skall släpa bort människorna från deras hus, också de, som äro försedda med svenska pass."

I noten 306 den 14 november fördömer han i skarp ton det tillstånd, som råder i Obudas tegelfabrik.

"De i tegelfabriken placerade utsättas ofta för den uruslaste behandling. De få överhuvudtaget ingenting att äta och sova under bar himmel. De som ha svenska pass ha flera gånger uppmanats att anmäla sig, därpå ha de indelats i grupper och i stället för att befrias skickats vidare till Piliscsaba."

Under de första dagarna i november jagade pilkorsarna åter de i de stjärnförsedda husen och på gatorna sammandrivna judarna i väldiga grupper in i synagogan på Dohánygatan.

Den 4 november kommer också Wallenberg dit och stående framför altaret ropar han fram de svenska skyddslingarna. Han befriar flera hundra personer därifrån. Redan den natten låter han under polis eskort föra hem dem till deras bostäder.

Samtidigt utfärdar han en allmängiltig legitimation, som han ställer till det judiska rådets förfogande, och med vars hjälp han också lyckas befria ett utomordentligt stort antal skyddslingar. Legitimationen löd:

Königlich Schwedische Gesandtschaft.
Budapest den 7 nov. 1944.

Kungliga Svenska Beskickningen intygar att på grund av överenskommelsen med kungl. ungerska regeringen de judar, som förfoga över svenska dokument (pass, skyddspass, Röda korsets räddningsbrev o. s. v.), varken behöva inställa sig till militär eller civil arbetstjänst. Denna förordning har publicerats genom radion och genom MTI av vederbörande myndigheter. Den 4 dennes befriades också personer med dessa dokument med stöd av denna förordning i synagogan på Dohánygatan. Kungl. Svenska Beskickningen tillåter sig att med stöd av ovannämnda anhålla hos vederbörande befälhavare att de personer, som inneha dylika dokument, omedelbart måtte hemförlovas.

Stämpel: Kungl. Svenska Beskickningen, Budapest.

Wallenberg.
Legationssekreterare.

Wallenberg beger sig också många gånger själv ut till tegelfabriken och bygger ut kontakten med skyddslingsprotokollet. Tidigt på morgonen reser dagligen en eller två tjänstemän från legationen i CD-bilen och befriar skyddslingar. Detta är till den grad allmänt bekant, att skyddslingarna inte visar sina pass på gatan för dem, som begära legitimationer, ty vid dylika tillfällen bruka papperen rivas sönder och skyddslingarna bli slagna. Men i tegelfabriken anmäla de sig genast. I de flesta fall bli de också befriade och äro redan följande dag ute, följda av skyddslingsprotokollets män.

WALLENBERG DRAR IN SZALASIS UTRIKESMINISTER I HJÄLPARBETET

Som vi se försökte pilkorsorganisationerna att på olika listiga sätt snapa bort skyddslingarna från Wallenberg, ty öppet vågade de icke vägra att lämna ut dem. Wallenberg ville emellertid inte heller lämna dessa rövade skyddslingar i sticket. Sålunda föddes planen på utflykten till Heggieshalom, vilken han med trotsig energi piskade fram hos pilkorsmyndigheterna.

Om denna resa skola ögonvittnen längre fram berätta. Vi uppehålla oss vid noterna. I diplomatins historia finns det inte ett exempel till på att sekreteraren vid en neutral legation överhöljt en "soverän" stat med så många noter.

Noter kräva emellertid svar i noter. Utrikesministeriet famlar hit och dit, men det kan inte undgå att tillmötesgå Wallenbergs krav. I all synnerhet som baron Kemény helt besegras av den svenska sekreterarens sällsynta charm.

Wallenberg sökte också ta upp förbindelsen med utrikesministerns maka, friherrinnan Erzsébet Fuchs, som före Szálasikuppen var en judisk bokhandels "hedersarier". Wallenberg lyckades för sin del helt vinna den unga friherrinnan, och den för sin makes liv djupt oroliga damen försökte övertala baron Kemény att tillmötesgå Wallenbergs önskningsar.

Wallenberg utnyttjade denna situation fullkomligt i sina skyddslingars intresse. Han ledde utrikesministern på kloka och förstående spår. Han påpekade för honom, att han måste tänka på att han härstammade från en berömd furstesläkt i Erdély. Familjen väntade just ett barn, och Wallenberg förespeglade baron Kemény att det "barnets fader skulle dö i galgen, om han inte gjorde slut på de fruktansvärda judeförföljelserna".

Wallenbergs profetia, som också nådde gemålens öron, gjorde ett så djupt intryck på henne, att hon framtving ett tillmötesgående av Wallenbergs verkligt stora krav.

Fribherrinnan Kemény lämnade den 29 november Budapest och reste till Meran. Wallenberg infann sig också — som det är brukligt i diplomatiska kretsar — på järnvägsstationen, när utrikesministerns maka reste.

DE NEUTRALA SÄNDEBUDENS NYASTE NOTER OCH DESSAS VERKAN

De neutrala makternas sändebud sammanträdde till nya överläggningar den 16 november. Det memorandum, som uppsattes vid detta tillfälle, överlämnade den påvlige nuntien och den svenske ministern på kvällen den 17 november till Szálasi.

Memorandum.

De i Budapest ackrediterade neutrala makternas sändebud vända sig hövligast med följande fråga till kungl. ungerska regeringen.

Sedan i augusti månad ha i det närmaste en halv miljon judar deporterats från Ungern till utlandet och då de neutrala makternas regeringar tydligt vetat, vad deporteringen betydde, vidtogo representanterna för de nämnda makterna en gemensam diplomatisk aktion hos kungl. ungerska regeringen, på det att den måtte förhindra återupptagandet av dessa deporteringar. Det diplomatiska steget mottogs på sin tid vänligt. Så lyckades man rädda några hundratusen människor.

Den 16 oktober avgav den nya ungerska regeringen och excellens Szálasi själv högtidliga förklaringar, att inga deporteringar och inget förintande av judar skulle ske. Tvärtemot erfor emellertid de neutrala makternas sändebud från absolut tillförlitlig källa, att beslut fattats om, att samtliga judar skulle deporteras, och att detta just nu genomföres på det allra grymmaste sätt. Hela världen är vittne till de omänskligheter, vilka följa aktionen. (Små barn slitas från sina mödrar, gamlingar och sjuka ligga under bar himmel i en tegelfabrik, män och kvinnor få i dagar gå utan näring. Tiotusenden pressas samman i denna tegelfabrik, kvinnor våldtagas, avrättningar för bagateller förekomma.)

På samma gång påstås det liksom på sin tid (i somras) att det icke är tal om deporteringar utan endast om utländsk arbetstjänst. De neutrala